
 <p>Research Journal MATIN Imam Khomeini and the Islamic Revolution</p>	<p>Print ISSN: 2423-6462 Online ISSN: 2676-5888 Home page: https://matin.ri-khomeini.ac.ir</p>	 <p>Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution</p>
---	--	--

Research Paper

Jurisprudential Analysis of Intention in Realization of Complicity to Crime with an Approach Based on Imam Khomeini's Views¹

*Mohammad Nozari Ferdowsieh² Majid Nazarian Lenji³Abdullah Omidfard⁴

1. The article is based on a PhD thesis entitled: A Jurisprudential Study of Association in Crime with an Emphasis on the Rule of Attribution, Focusing on Clause A, Article 126 of Islamic Penal Code.
2. Assistant Professor, College of Theology, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, University of Qom, Qom, Iran (Corresponding Author).
3. PhD Student, College of Theology, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, University of Qom, Qom, Iran.
4. Associate Professor, College of Theology, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, University of Qom, Qom, Iran.

Article Info	Abstract
<p>Article type: Book Review</p> <p>Article history: Received: October 14, 2023 Received in revised: from January 3, 2024 Accepted: January 30, 2024 Published online: October 21, 2024</p> <p>Keywords: aiding and abetting, Imam Khomeini, crime, intention, complicity, perpetration</p> <p style="text-align: center;">*Corresponding author: Abasaleh.s@gmail.com</p> <div style="text-align: center;"> </div>	<p>Various evidences in Islamic law attest to the necessity of intention in aiding and abetting a criminal act considering it as an essential element in committing a crime without which it will be difficult to attribute criminal liability to a person and entitle punishment accordingly. This necessity in realization of abetting a criminal act is a source of disagreement among jurists with Imam Khomeini being one of its opponents. Whereas vastness of executive works in some actions requires involvement of some other factors for realization of perpetrator's intention, it is necessary to delve into the issue. This is because the abettor under the influence of the perpetrator's deceit, or to avert threat, or with an intention of doing good may take action to be accused of committing crime in spite of the absence of an intention but due to entitlement as abetting a criminal act. Findings of this paper, developed through a descriptive-analytical method and library documentation, indicate that the rule on existence of an intention for committing a crime is preferable. A review of Imam Khomeini's Viewpoints, despite sufficiency of evidence and emphasis on the role of common law in determining complicity in crime, shows his tendency to accept such preference. Therefore, in some cases where intention is absent, the title of complicity in crime and entitlement of punishment may be removed.</p>
<p>Cite this article Nozari Ferdowsieh, M., Nazarian Lenji, M., & Omidfard, A. (2024). Jurisprudential Analysis of Intention in Realization of Complicity to Crime with an Approach Based on Imam Khomeini's Views. <i>Matin Research Journal</i>, 26 (103), 137-163. doi: 10.22034/matin.2024.420518.2209</p> <p> ©The Author(s). Publisher: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic. This is an open-access article distributed under the CC BY (license http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).</p>	

Statement of the Problem

The necessity of intention in supervision is emphasized in the sources of Islamic law, and an act without intention does not make the perpetrator responsible, and several narrations have also denied responsibility from someone who lacks intention. To explain the importance of the issue and the necessity of intention and awareness of the perpetrator in performing the act, it is sufficient to state that this issue directly affects the realization of the criminal title and the amount of punishment. Despite the relationship between the perpetrator and the deputy, some have denied the necessity of intention in realizing the title of deputy, which, considering the numerous works, seems necessary to explain the discussion. Given the importance of the subject, the present study was conducted using a descriptive-analytical method, citing library resources, and with the aim of examining existing views, focusing on the views of Imam Khomeini and preferring one of the views. History: Given the number of criminal titles and the extent of the execution operations of some crimes and, as a result, the necessity of the intervention of some factors in the form of instances of assistance, it is necessary to examine the necessity or non-necessity of the elements of the crime in assistance. However, despite the differences of opinion on the issue, existing studies have been limited to mentioning the views or have only briefly examined the examples of assistance.

Existing Opinions

Two general views have been presented in the main subject of the research. Some believe in the necessity of intention and do not consider the title of assistance to be achievable without intention. In contrast to this view, some deny this necessity and consider actions without intention to be included in this title. Some analyses of Imam Khomeini's views have also led him to mention him among those who believe that intention is not necessary.

The opposing view: Sheikh Ansari attributed this view to the majority of jurists. Sheikh Tusi used the narration "Whoever helps in killing a believer by saying half a word..." as evidence for his view. The author of Riyadh believes that in contrast to the narrations that allow the sale of grapes, which are evidence for the agreed view, there is a rule that aiding in sin is forbidden and the rule of reason that it is obligatory to ward off evil. Also, some narrations (including in the section on selling weapons) have considered a person to be an assistant despite the lack of intention. According to Allamah, selling something that is used in a forbidden matter, even without a forbidden intention, is assistance. Subhani also argued that the sale of what is used in a forbidden matter is forbidden (without intention), because the seller has enabled the buyer to do unpleasant work, and for this reason, the sale is also forbidden. The Imam also stated the sufficiency of knowledge and

did not consider the existence of intention as a necessity. According to him, the evidence is that the money obtained from intoxicants and their purchase and sale is forbidden due to the corruption that results from it, and custom is also involved in determining the case of assistance.

Agreed opinion: According to the available evidence, the existence of intention is necessary and preferable in realizing the title of assistance, and various evidences indicate that this opinion is also accepted by the Imam. This necessity has been mentioned in various verses, and with different interpretations, intention has been considered more important than the actual act and has been stated as the criterion for judging the servants on the Day of Judgment. In many hadiths, acts issued without intention have been declared invalid. To prove the necessity of intention, the hadith of rafa and hadiths related to some specific chapters, including slander and apostasy, have also been cited. It has also been stated in the justification of the narrations that ruled that it is not permissible without referring to the seller's intention; these narrations refer to the cases where the transaction is considered as a close preparation, which did not need to be mentioned due to the obviousness of the intention. Regarding the prohibitive news, it has also been said that they are related to a situation where there is an agreement between the parties to consume in a forbidden matter, or that the narrations of carrying are considered to be hateful. Suffice it to mention knowledge from the perspective that knowledge is equal to intention and performing the desired premise despite this awareness is considered as an intention that helps in realizing the intention of the agent. The reports indicating permissibility have also been restricted to the case where the seller does not have a forbidden intention or does not have knowledge about the production of khamr, or he gains knowledge after the sale, or he generally knows that the buyer's action is fermentation, but he does not have knowledge about the specific thing sold. By paying attention to the definitions, we can also understand the importance of this issue. From the Imam's, assisting a person in something means assisting in that matter and that he is the agent's helper, and the title of assistance applies to an action if it helps the agent in reaching his intended destination. Some have introduced custom as a criterion for the necessity or non-necessity of intention. Of course, custom also has its own criteria in this matter, and it seems that the reason for the custom's ruling on assistance in some instances is the obviousness of the existence of intention in carrying out these prerequisites, or because knowledge is equal to intention, therefore it considers the existence of knowledge sufficient. Also, in most instances of assistance, the intention is initially formed in the assistant and he causes the formation of bad intentions in the agent. In addition, most instances of assistance require the presence of prior intention on the part of the assistant, and in some instances, cooperation indicates a kind of prior agreement between the assistant and the agent. Regarding the sufficiency of

knowledge, from the perspective of the Imam in cases where there is knowledge that the forbidden will not happen, it cannot be ruled that it is forbidden; because in these cases there will certainly be no intention to do so. In many cases, he has considered the existence of knowledge and intention to be equal, and without knowledge, he considers intention to be impossible, and despite the existence of knowledge about the intention of the person being helped, he has not accepted the claim of non-existence of intention. In addition, in confirmation of the importance of intention, it is possible to point out the deserving punishment of the violator in the event that the crime does not occur; because with the failure to achieve the result, there is no reason other than intent and malice to deserve punishment. This indicates that the importance of intention is such that even the absence of the result does not result in complete exemption from punishment, and the absence of this essential element cannot be easily overlooked. Also, the title of assistant is taken from the agent on trust and the guilt of the assistant is subordinate to the act of the doer and is punishable if the main act is a crime and punishable. With this description, one of the conditions of assistance is the correspondence of his intention with the perpetrator, and this condition can be understood from various interpretations of the Imam; among them, he does not consider selling bricks to build a building to be a form of assistance if it is for personal purposes. He has examined various conditions regarding the achievement of the title of deputy, from which this necessity can be deduced; Including the intention of the helper to lead the aided to sin, the intention of the aided to commit a forbidden act, The knowledge of the helper that the forbidden act will be committed by his action and... Therefore, assuming no intention on the one hand, the assumption of unity of intention will also be ruled out. In addition, assistance is not separate from the rule of necessity of realizing the elements of a crime, and the most important element is the psychological element, which is considered equal to the crime, and without it, the crime will not be realized.

Conclusion

Scholars agree on the necessity of intention for the actualization of the title of agent, and accepting this will result in the acceptance of the existence of intention in the realization of the title of helper; because assistance is a subordinate title. Several reasons, including the reason of reason, the precedence of meaning in the mind, the opinion of the jurists in defining the assistant, and custom, indicate that the intention is preferred to the necessity of intention. In addition, the dependent relationship between the agent and the assistant and the necessity of unity of intention are strong evidence of this necessity. Various verses and narrations also emphasize this necessity and have stated it as a fundamental element in attributing the title and entitlement to punishment. Also, in most instances of assistance such as threat, conspiracy and deception, the intention of the assistant is assumed and he incites the agent to perform the action and achieve his intention. The existence of intention can also be inferred from the fatwa of jurists on the necessity of the

assistant's knowledge of the agent's intention, because knowledge is considered equal to intention and the reason for this is the importance of conscious action. The entitlement of the offender to punishment due to malicious intent also indicates the importance of intention, even if the forbidden result is not achieved through his act. Also, the idea of the deputy as a criminalized institution requires that the elements of the crime be fulfilled in his case in order to be entitled to punishment. The above reasons and arguments are also evident in the views of the Imam and based on them, contrary to the appearance of his view, the tendency towards this necessity is preferable.

واکاوی فقهی تأثیر قصد در تحقق عنوان اِاعانه بر جرم؛ بارویکردی بر دیدگاه امام خمینی (ره)^۱

محمد نوذری فردوسیبه^۲

DOI:10.22034/matin.2024.420518.2209

مجید نظریان لنجی^۳

عبدالله امیدی فرد^۴

مقاله پژوهشی

چکیده: در حقوق اسلام، ادله متعددی بر ضرورت قصد در مباشر دلالیت دارد و آن را اساسی‌ترین رکن در تحقق جرم به شمار آورده که بدون آن، انتساب عنوان مجرمانه و استحقاق مجازات با مشکل مواجه می‌گردد. این ضرورت در تحقق معاونت مورد اختلاف واقع شده و از امام خمینی به عنوان یکی از مخالفین نام برده‌اند. از آنجا که گستردگی عملیات اجرایی برخی اعمال، دخالت عوامل دیگر را جهت اجرای قصد مباشر ایجاب می‌کند، لزوم تدقیق در مسئله روشن می‌گردد؛ چراکه معاون ممکن است تحت تأثیر فریب مباشر یا برای جلوگیری از عملی شدن تهدید و یا با هدف احسان، اقداماتی انجام دهد که علی‌رغم فقدان قصد، به دلیل انتساب عنوان معاونت، محکوم به مجازات گردد. پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته و حاصل آن نشان می‌دهد که قول موافق با ضرورت قصد أرجح بوده و بررسی نظرات امام نیز علی‌رغم قول به کفایت علم و تأکید بر نقش عرف در تشخیص معاونت، بیانگر گرایش ایشان به این قول است. در نتیجه، در برخی مصادیق به دلیل فقدان قصد، عنوان معاونت و استحقاق مجازات منتفی خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: اِاعانه، امام خمینی، جرم، قصد، مباشرت، معاونت.

۱. برگرفته از رساله «بررسی فقهی معاونت در جرم بارویکردی به قاعده تسبیب؛ با تأکید بر بند الف ماده ۱۲۶ ق.ا.م.ا».

۲. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران (نویسنده مسئول).

E-mail: Abasaleh.s@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

E-mail: majid_nazarian2009@yahoo.com

۴. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

E-mail: Omidifard.f@gmail.com

استناد: نوذری فردوسیبه، محمد؛ نظریان لنجی، مجید و امیدی فرد، عبدالله. (۱۴۰۲). واکاوی فقهی تأثیر قصد در تحقق عنوان اِاعانه بر جرم با رویکردی بر دیدگاه امام خمینی (ره). پژوهشنامه متین، ۲۶(۱۰۴)، ۱۶۳-۱۳۷. doi: 10.22034/matin.2024.420518.2209

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۷/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰

پژوهشنامه متین / سال بیست و ششم / شماره صد و چهار / پاییز ۱۴۰۳ / صص ۱۶۳-۱۳۷

مقدمه

بیان مسئله: ضرورت وجود قصد در مباشر، در منابع فراوان مورد تأکید قرار گرفته و بر اساس آیات قرآن، بندگان در قیامت بر اساس نیت مورد قضاوت قرار گرفته و اصولاً در اعمال خطایی و سهوی، به دلیل فقدان قصد، شخص مسئولیتی ندارد (احزاب: ۵). برای نمونه در موضوع قتل، در صورتی که عامدانه واقع شود مرتکب، مستحق مجازات دانسته شده (نساء: ۹۵) و روایات نیز از عمل بدون قصد، سلب اعتبار کرده و مسئولیت را مرتفع دانسته‌اند. لیکن ضرورت قصد در تحقق معاونت مورد اختلاف واقع شده است.

ضرورت: این بحث به قدری حائز اهمیت است که مستقیماً در تحقق عنوان مجرمانه و میزان مجازات تأثیر داشته و از آن تعبیر به رکن معنوی شده؛ به این معنا که شخص، آگاهانه و عامدانه عمل کند. برخی وجود این رکن را برای تحقق اعانه لازم ندانسته و در مقابل، برخی با استناد به ادله متعددی قائل به این ضرورت شده‌اند که با توجه به آثار مترتب بر اثبات یا رد این مسئله، لازم است در این خصوص، یکی از دیدگاه‌ها به صورت مستند ترجیح داده شود و عدم تبیین این مسئله ممکن است منجر به اشتباه در انتساب عنوان مجرمانه و مجازات در برخی مصادیق شود.

اهداف و سؤالات: هدف پژوهش، بررسی دیدگاه‌های موجود و ترجیح یک دیدگاه به صورت مستند و با محوریت اندیشه امام است. این پژوهش به دنبال پاسخ به چند پرسش است؛ سؤال اصلی این است که عنصر قصد، چه تأثیری در تحقق عنوان اعانه دارد و اثبات یا رد ضرورت وجود قصد در معاونت چه آثاری در پی دارد؟ همچنین به برخی سؤالات فرعی پاسخ داده شده؛ از جمله اینکه دیدگاه‌های موجود، بر چه مبانی و ادله‌ای استوار است؟ دیدگاه امام و مستند قول ایشان در این مسئله چیست؟ علاوه بر ادله اظهار شده در کلام فقها، در تأیید قول موافق (به عنوان قول برگزیده)، به چه مواردی می‌توان استناد کرد؟

روش: این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و استناد به منابع کتابخانه‌ای انجام شده؛ دیدگاه‌های اساسی مورد بررسی قرار گرفته و قول دارای ترجیح، با ارائه دلایل متعدد و تأکید بر دیدگاه امام بیان شده است.

فرضیه: تحقیق پیش‌رو به دنبال اثبات این فرضیه است که معاون نیز به عنوان عاملی مؤثر در وقوع عمل، از قاعده ضرورت قصد مستثنا نبوده و برخلاف ظاهر دیدگاه امام، ایشان نیز از قائلین به این ضرورت است.

۱. پیشینه پژوهش

ضرورت بحث، با توجه به رواج اقدامات منتهی به جرم در قالب مصادیق معاونت بر کسی پوشیده نیست؛ بنابراین علی‌رغم اختلاف دیدگاه‌های موجود، پژوهشی جهت پاسخ به این مسئله صورت نگرفته و محدود به تعابیر موجود در آثار فقهاست؛ یا در برخی آثار صرفاً به بررسی مصادیق معاونت پرداخته و به بیان مسئله اکتفا شده و در سایر آثار پژوهشی از جمله مقاله «معاونت در جرم» از موسوی بجنوردی نیز تحلیلی در این خصوص مشاهده نمی‌شود. لذا در پژوهش حاضر، دیدگاه‌ها به تفصیل بررسی شده و در نهایت، قول موافق با ادله، برگزیده و تقویت شده است. همچنین این مسئله با رویکرد به اندیشه امام به‌عنوان یکی از مخالفین این ضرورت بررسی شده است.

۲. مبانی مفهومی

۲-۱. معاونت «اعانه»

اهل لغت «اعانه» را در معانی نصرت، غوث، استعانة، معاضدة و ظهیر استعمال کرده که در لغت و عرف، مفهوم یکسانی دارند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۲۱۰؛ مرتضی زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۸، ص ۳۹۵) و «استعانة» به معنی «استمداد» آمده است (قرشی، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۳۳۷، ج ۵، ص ۷۰).

مکارم شیرازی اعانه را در شمار عناوین ثانویه بیان نموده و در تحقق آن وجود قصد را شرط دانسته است. از نظر ایشان اعانه بر اثم به معنای کمک به ظلم و دیگر محرمات است؛ مانند فروش انگور به کسی که آن را به شراب تبدیل می‌کند، به قصد این کار (مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ص ۴۸۱). گاه در وقوع عمل، عواملی کنار مباشر دخالت دارد و در این همکاری، گاه مباشر به تنهایی عمل را مرتکب شده و عامل دیگر او را یاری می‌کند که در اصطلاح به این عمل «اعانه» و به عامل آن «معین» اطلاق می‌گردد (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۴، صص ۱۷۵-۱۷۳).

از نظر امام ظاهر این است که اعانه شخص بر چیزی عبارت از مساعدت او بر آن امر بوده و اینکه او یاور فاعل باشد و عنوان معاونت در صورتی بر عمل او صدق می‌کند که فاعل را در رسیدن به مقصد مورد نظرش یاری دهد. مفهوم عرفی «اعانه» نیز عبارت است از ایجاد مقدمه گناه حتی اگر نتیجه در خارج محقق نشود؛ بنابراین اگر کسی نردبانی به قصد تحقق

سرقت به سارق بدهد، عمل او حتی با فرض اینکه مانعی بین مباشر و نتیجه حائل شود و موجب عدم ایجاد سرقت شود، اعانه محسوب می‌شود (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۱۱). از دیدگاه حقوق دانان؛ معنای عام معاونت شامل کسانی می‌شود که به هر نحو «مباشرت، شرکت و معاونت» سهمی در عمل دارند و در معنای خاص، نوعی همکاری است که فرد دخلتی در عملیات اجرایی ندارد و نقش فرعی داشته و به اموری چون تهیه مقدمات، تهدید و... می‌پردازد (گلدوزیان، ۱۳۸۵، ص ۲۱۱؛ مرادی، ۱۳۷۳، ص ۱۱۹). وجه اشتراک تعابیر فوق، انجام مقدمات بدون دخالت در عملیات اصلی است و معاون نقش تسهیل‌گر را دارد و با توجه به تبعی بودن معاونت، لازم است مباشری باشد تا معاون در تهیه مقدمات و تسهیل عمل او را یاری کند.

۲-۲. مفهوم قصد

«قصد» در لغت به معنای نیت آمده (سعدی، ۱۴۰۸، ص ۳۶۳) و «قصد الأمر»؛ یعنی اقدام عامدانه بر عمل (عبدالرحمان، بی تا، ج ۳، ص ۹۶؛ قرشی، ۱۴۱۲، ص ۶۹). این واژه در تعابیر فقهی با واژه‌هایی نظیر اراده، عزم، عمد، نیت، غرض، انگیزه و... استعمال شده است (امام خمینی، ۱۳۷۹، ج ۱ و ۲، ص ۱۱۲۶؛ صدوق، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۱۰۹). در برخی عبارات، «قصد» به معنای نیت به عنوان معیار عصیان عنوان شده است (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۸۶). قصد، کوشش و کشش اراده برای رسیدن به هدف معلوم؛ یعنی مخالفت با قانون‌گذار است که از آن تعبیر به سوء نیت شده و قصد مجرمانه به این معنی است که فاعل بداند، فعل ارتكابی به نتیجه‌ای برخلاف اوامر و نواهی قانون‌گذار منتهی می‌شود (میرسعیدی، ۱۳۸۳، ص ۶۳). قصد عام، به اراده ارتكاب آگاهانه عمل خلاف قانون ارتباط دارد و قصد خاص به نتیجه عمل مجرمانه مربوط می‌شود که تنها به جرائم عمدی اختصاص دارد (طاهری، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۵۹).

۳. مبانی نظری

۳-۱. اشتراط قصد در تحقق معاونت در جرم و گناه

در این باب، دو دیدگاه بیان شده و برای هر یک مستندات ارائه شده است؛ همچنین با فرض تحقق معانّ علیه، حالات متعددی متصور شده است. در حالت اول که قدر متیقن تحقق اعانه محسوب شده، علاوه بر وجود قصد، معانّ علیه نیز در خارج محقق شده است؛ در مقابل، حالتی که وجود قصد و تحقق معانّ علیه منتفی باشد؛ قدر متیقن عدم صدق اعانه محسوب می‌شود. در صورتی که قصد موجود باشد؛ ولی معانّ علیه محقق نگردد؛ ظاهراً معاونت صدق نمی‌کند و آن را مصداق تجری به شمار آورده‌اند. در نهایت، حالتی که معانّ علیه بدون قصد به وقوع پیوندد، محل بحث بوده که این مسئله ناشی از اختلاف در ضرورت قصد در تحقق اعانه است.

۳-۲. بررسی اقوال

۳-۲-۱. نظرات مخالف

شیخ انصاری قول عدم اعتبار قصد را به اکثریت فقها نسبت داده است (۱۴۱۰، ج ۲، ص ۷۳). شیخ طوسی، به استناد روایت ۱، بذل طعام بر مضطر را واجب شمرده، چرا که عدم بذل، منجر به نتیجه حرام (تلف مضطر) می‌شود (۱۳۸۷، ج ۶، ص ۲۸۵). در روایت مورد استناد، مساعدت بر قتل حتی در قالب بیان یک کلمه نیز مشمول اعانه گردیده در حالی که واضح است در این موارد غالباً قصدی بر مشارکت در قتل نیست، همان گونه که در امتناع از بذل طعام نیز اصولاً قصد قتل وجود ندارد؛ بنابراین بر اساس روایت، اقدامات سلبی و ایجابی عنوان شده، علی‌رغم عدم قصد از مصادیق اعانه محسوب شده لذا در تحقق این عنوان، قصد را شرط نمی‌دانند.

صاحب ریاض بعد از ذکر اخبار جواز در مسئله بیع عنب که مستند قول موافق قرار گرفته، بیان می‌کند که اگرچه این نصوص دارای کثرت و شهرت بوده و دلالت آنها ظاهر است و برخی نیز صراحت در بیان حکم دارد؛ لیکن در مقابل آن، اصول و نصوص معتضده

۱. «مَنْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ بِسَطْرِ كَلِمَةٍ...».

به واسطه عقل وجود دارد. مراد از اصول، قاعده حرمت اعانه بر اثم و مراد از نصوص نیز حکم عقل به وجوب دفع منکر به هر روش ممکن است. همچنین به اطلاق اخباری استناد شده که علی‌رغم عدم قصد، فرد را مشمول اعانه و مستحق مجازات دانسته‌اند؛ برای نمونه در برخی مصادیق بیع سلاح به دشمن، به استناد ادله قائل به اطلاق گردیده و حرمت آن را مشروط به قصد ننموده‌اند (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۰۰). علامه حلی در بیان یکی از اقسام مکاسب محرمة آورده که هرچه مانند آلات لهُو، بیع سلاح به دشمنان و... مقصود از آن منحصرأ استفاده در جهت حرام باشد (۱۴۱۴، ج ۱۲، ص ۱۳۹). بر اساس این قول، بیع آنچه در حرام کاربرد دارد، حتی بدون قصد حرام، مشمول اعانه شده و حرام است؛ بنابراین تحقق معاونت را نمی‌توان منوط به وجود قصد دانست.

اردبیلی در خصوص آنچه کاربرد آن منحصر در حرام باشد؛ خواه قصد و جهت ذکر شود یا اینکه بیع مطلق و لابشرط باشد، قائل به حرمت شده و از این بیان نیز گرایش ایشان به عدم ضرورت قصد برداشت شده است (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۴۲). بحرانی نیز بیع اعیانی را که غالباً دارای کاربرد حرام هستند، ولو اینکه بیع به نحو مطلق و بدون ذکر قصد واقع شود مشمول اعانه دانسته و برای حکم حرمت، بیان قصد را لازم نمی‌داند (۱۴۰۵، ج ۱۸، ص ۲۰۰). صاحب عناوین در اثبات این دیدگاه می‌گوید: «در مواردی عمل با وجود عدم قصد نیز اعانه محسوب می‌شود؛ مانند عمال ظلم که این مناصب حتی در صورت عدم قصد اعانه بر معاصی، به دلیل اینکه شوکت ظالم قائم به آنهاست، اعانه بر ظلم محسوب می‌شود» (حسینی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۵۶۶).

از دیدگاه خوبی، صحت استعمال واژه اعانه در خصوص فعل عامل فاقد قصد و شعور، مقتضی عدم اعتبار قصد در صدق این عنوان بوده و وجود علم نیز در صدق این مفهوم شرط نیست (بی‌تا، ج ۱، ص ۱۷۶). ایشان برای اثبات این مدعا به مواردی از جمله اطلاق برخی آیات^۱ و روایات^۲ استناد نموده‌اند. برای نمونه، بدیهی است که آکل طین قصد مرگ

۱. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ» (بقره: ۱۵۳).

۲. «من أغان علی قتل مؤمن...»؛ «من تبسم علی وجه مبدع...» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۲، ص ۳۲۲) و «من أكل الطین فمات...» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۲۶۶).

ندارد بلکه حیات را در آن تصور نموده؛ همچنین تبسم به قصد هدم انجام نشده و غالباً بدون قصد است. ایشان در عبارتی آورده است: «وجه صحیحی بر اعتبار قصد (به هر معنا) در صدق اعانه وجود ندارد؛ بنابراین کسی تحقق اعانه را در حالت اعطای شمشیر به کسی که قصد قتل دارد، منکر نیست؛ ولو اینکه معطی، متوجه قصد گیرنده نبوده یا نسبت به آن غافل باشد» (خویی، بی تا، ج ۱، ص ۱۷۸).

سبحانی برای توجیه حرمت بیع (بدون قصد) آنچه در حرام کاربرد دارد، قائل گردیده که فروشنده، خریدار را نسبت به قبیح متمکن ساخته است. از دیدگاه ایشان، اعانه از مفاهیم قصدیه محسوب نمی گردد که در صدق آن، وجود قصد معتبر باشد و قول به داخل بودن قصد در ماهیت آن، ناشی از غفلت از حقیقت اعانه است (سبحانی، ۱۴۲۴، صص ۳۰۶-۳۰۰). آنچه در ابتدای امر از ظاهر کلام امام خمینی برداشت می شود، گرایش به قول مخالف است. از جمله اینکه کفایت علم را مطرح کرده و با وجود علم، ضرورتی برای قصد قائل نشده و در این خصوص به عموم آیه ۲ سوره مائده^۱ و اطلاق روایات استناد کرده است. در تعبیری از ایشان آمده ظاهراً در مسئله قبیح، بین حالتی که تهیه مقدمات به انگیزه توصل معان به جرم باشد و حالتی که چنین قصدی نباشد، تفاوتی وجود ندارد؛ بنابراین اگر معین نسبت به قصد سارق علم داشته باشد، حتی اگر بدون قصد تحقق سرقت نردبان را تحویل دهد، فعل او قبیح است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۹۵). در خصوص حرمت بیع آنچه در حرام هم کاربرد دارد نیز قائل به کفایت علم بایع به نوع استعمال خریدار بوده، ولو اینکه قصدی نباشد؛ چون ادله حرمت اعانه شامل آن نیز می شود (امام خمینی، ۱۳۷۹، ص ۳۸۷). از نظر ایشان مستفاد از ادله، تحریم ثمن مسکرات و خرید و فروش آنها به دلیل فساد مترتب بر آن است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۶۲).

آنچه از تعبیر ایشان با توجه به بیان دلیل حکم تحریم برداشت می شود، آن است که حکم تحریم، با هر عنوانی از جمله اعانه، منوط به تحقق ملاک مذکور است البته این مسئله که آیا در تحقق ملاک مذکور، قصد معین نیز شرط است یا خیر، از این مطلب برداشت نمی شود. ایشان عرف را نیز در تعیین مصداق معاونت دخیل دانسته و قائل است که عرف

۱. «وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (مائده: ۲).

برخی حالات را ملحق به قصد نموده و بین انجام عمل و قصد توصل به مقصود تفکیکی قائل نیست؛ مانند دادن چاقو به کسی که قصد قتل داشته و در حال محقق نمودن قصد خود باشد (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۱۳) و به این دلایل ایشان را از قائلین به عدم ضرورت قصد نام برده‌اند. برای اثبات این دیدگاه، به حکم عقل بر وجوب دفع منکر به هر روش ممکن نیز استناد شده که احتیاط حکم می‌کند جهت وصول به این هدف، مصادیق مساعدت بدون قصد هم به دلیل تالی فاسد، مشمول حکم شود؛ بنابراین آنچه با دقت نظر در موارد فوق، ادله و مستندات ارائه شده برداشت می‌شود، نه تنها حکایت از گرایش به قول مخالف نداشته بلکه تأییدی بر دفاع از نظریه موافق محسوب شده و بدون شک می‌توان امام خمینی را از قائلین به ضرورت قصد دانست.

۲-۲-۳. نقد و بررسی

علی‌رغم انتساب این قول به اکثر فقها؛ علاوه بر نقدپذیری برخی دیدگاه‌ها، در مواردی از جانب ایشان مباحثی مطرح شده که تناقض آشکار با اقوال فوق داشته و حاکی از گرایش به قول موافق است. در خصوص قول شیخ طوسی که امتناع از بذل طعام را مشمول اعانه بر قتل دانسته باید گفت که اشاره به عدم ضرورت قصد نداشته و ذکر این قول به دلیل تمسک به اطلاق روایت و مقدمیت خودداری از بذل طعام بر تلف است؛ بنابراین با توجه به معنای معاونت و ادله موجود در باب ضرورت قصد، شاید منظور از روایت فوق مواردی باشد که اقداماتی چون شطر کلام یا امتناع از بذل، به قصد قتل صورت پذیرد و عدم ذکر این قید در روایت به واسطه بدیهی بودن ضرورت وجود قصد بوده است.

صاحب ریاض نیز علی‌رغم بیان فوق، ضرورت قصد و توافق بر آن را به‌عنوان یکی از شروط ضمن عقد ذکر کرده است (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱، ص ۵۰۰). اطلاق عبارت «بر گناه و تعدی همکاری نکنید» نیز نمی‌تواند دلیلی بر این مدعا باشد؛ زیرا جهت استناد به این قاعده، ابتدا باید مفهوم اصطلاحات روشن شود و از آنجا که در تعریف اعانه، قصد معین به‌عنوان شرط تحقق این عنوان آمده، این مسئله در خصوص قاعده نیز صادق است. در خصوص حکم عقل به وجوب دفع منکر نیز باید گفت که با توجه به ادله موجود در باب ضرورت قصد و تأثیر آن، معنای منکر مانع از آن است که رفتار بدون قصد را مشمول این

حکم بدانیم. از سوی دیگر، اگر مساعدت با علم به قصد باشد، معنی ندارد که معین را فاقد قصد بدانیم؛ و اگر قائل شویم که حتی بدون آگاهی از قصد و به جهت احتیاط، اجتناب ضرورت دارد، لازمه آن، تکلیف ما لایطاق و تعطیلی بسیاری از کسب و کارها خواهد بود. قول علامه حلی نیز قابل مناقشه است؛ چراکه در مصادیق کلام ایشان، استعمال مبیع منحصر در جهت حرام بوده و در این گونه موارد نیازی به ذکر قصد وجود نداشته و عرف آن را به قصد ملحق می‌کند. همچنین از کلام ایشان در خصوص مبیعی که کاربرد مباح نیز دارد، می‌توان گرایش به ضرورت را برداشت نمود؛ چراکه ایشان در بیان علت حرمت و بطلان بیع عنب، قصد تخمیر را عنوان کرده است (علامه حلی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص ۳۶۲). آنچه از ظاهر کلام و تعلیل در بیان ایشان^۱ برداشت می‌شود، شرط وجود قصد در حکم به بطلان به عنوان یکی از مصادیق اعانه است؛ اما در صورتی که بیع در مورد جهت استفاده مبیع، مطلق باشد، حکم به حرمت ننموده چراکه قصدی در میان نیست. در مورد عبارت مجمع‌الفائده نیز اگر کاربرد مبیع منحصر در حرام باشد، عدم ذکر جهت را نمی‌توان دال بر عدم ضرورت دانست؛ زیرا امکان قصد خلاف وجود ندارد (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۴۲).

تعبیر بحرانی نیز با توجه به اینکه بر بیع مذکور قصدی جز حرام مترتب نیست و حتی با وجود اطلاق و عدم ذکر جهت نیز حمل بر آن می‌گردد، نمی‌تواند به طور قطع دلیل بر گرایش به قول مخالف باشد. ایشان اخبار مانعه را نیز مربوط به مصادیق ذکر شرط یا توافق طرفین بر جهت حرام دانسته‌اند (بحرانی، ۱۴۰۵، ج ۱۸، ص ۲۰۰).

مصادق عمال ظلم نیز دلیل بر عدم ضرورت قصد نیست؛ زیرا خدمت در دستگاه ظلم تنها در یک جهت کاربرد دارد که آن هم تقویت و شوکت آن‌هاست؛ بنابراین نیازی به قصد وجود ندارد. تهیه اسباب جرم نیز فی‌ذاته اعانه محسوب نمی‌شود بلکه این امر دارای ضوابطی است که در صورت تحقق، معاونت نیز محقق می‌شود و اولین ضابطه، وجود قصد است (حسینی، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۵۶۶).

خویی نیز بعد از اختیار عدم ضرورت، مدار بر تحقق عنوان را صدق عرفی دانسته و

۱. «یحرم بیع العنب لیعمل خمرًا و كذلك العصیر».

تفاوتی بین مقدمات قریبه و بعیده قائل نگردیده است (بی تا، ج ۱، ص. ۱۷۹). همچنین قولی که معاونت را از مفاهیم قصديه محسوب نموده نیز با توجه به معذوریت در حالت عدم قصد، مؤید نظر مخالف است که عمل بلا قصد، به دلیل نقصان در رکن معنوی، صلاحیت تعیین مجازات برای عامل را ندارد. فارغ از اینکه از نظر ایشان در صورت عدم علم به ترتب حرام، معلوم نیست که اعانه محقق گردد چرا که فاقد علم، نمی تواند نسبت به نتیجه آن قاصد باشد.

همان گونه که بیان شد، علی رغم تعابیری که ظاهراً حکایت از گرایش امام به عدم ضرورت قصد دارد، از جهاتی می توان خلاف این ادعا را اثبات کرد و در موارد متعدد این گونه برداشت می شود که از نظر ایشان، قصد از ارکان معاونت محسوب می شود. از جمله در تعبیری آورده است: «قصد شارع از نهی اعانه، قلع ماده فساد و منع از اشاعه گناه است؛ بنابراین فرقی ندارد که قصد معین، توصل ظالم به هدف باشد یا اینکه معین صرفاً علم به هدف داشته؛ ولی قصد توصل ندارد» (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۲۱۴). در این عبارت، سخن از عملی که ممکن است نتیجه آن در جهت حرام به کار رود در میان نیست بلکه به طور روشن بیان شده که عملی اعانه محسوب می شود که از ابتدا، قصد فاعل آن مشخص باشد. ایشان در بیع اصنام برای غرض صحیح نیز حکم صحت را متوقف بر احراز قصد مشتری دانسته است.

۳-۲-۳. نظرات موافق

طبق ظاهر، وجود قصد، شرط تحقق اعانه است و باید مقصود از عمل، ترتب معان علیه باشد. از این رو نمی توان به عموم کسانی که با تاجر معامله می کنند، عنوان معاون اطلاق نمود. لذا اگر فردی با علم به قصد قتل، شمشیری به قصد وقوع فعل برای مباشر بفرستد؛ اما نداند که آیا او برای تحقق نیت خود به شمشیر نیاز دارد و آیا کمک او مدخلیتی در تحقق قتل دارد؟ به دلیل ارسال شمشیر آثم می باشد؛ اما در صورتی که زید از آن در جهت قتل استفاده نماید، معاون قتل نیز محسوب می شود.

در خصوص روایات بیع عنب به کسی که از آن در تولید خمر استفاده می کند، باید اذعان نمود که جواز مربوط به حالتی است که بین طرفین توافق بر این امر وجود نداشته و

غرض بایع نیز تولید خمر نباشد که در این حالت اعانه محقق نمی‌شود (نراقی، ۱۴۱۷، صص. ۷۶-۷۹). حرمت تمایل به ظلمه و خدمت به آن‌ها نیز مربوط به مواردی است که به قصد اعانه در ظلم باشد (نجفی، ۱۴۲۲، ص. ۲۳)؛ وگرنه حکم مواردی که با قصد نفوذ به دستگاه ظلم و با اهداف امنیتی و جلوگیری از اهداف سوء آن‌ها انجام می‌شود، واضح است. از سوی دیگر معنا ندارد که هر چه در حصول فعل مدخلیت داشته، اعانه به شمار رود؛ زیرا شرایط و موانعی که ایجاد فعل، بدون وجود و عدم آن‌ها امکان ندارد، از اموری هستند که همگی از جانب انسان صادر نشده و او در فعل آن‌ها مستقل نیست؛ و لازمه این ادعا که هر کس شرطی را ایجاد یا مانعی را برطرف سازد، معین شمرده شود آن است که عموم مردم از اعوان ظلمه محسوب شوند، درحالی که اقتضای رجوع به عرف در تعیین معنای معونه، رد این ادعاست. همچنین ظاهر این است که افعال در عرف بر دو قسم است؛ برخی مانند جنود ظلم که معونه حتی بدون قصد بر اعمال آن‌ها صدق می‌کند و قصد عدم، باعث انصراف از عنوان اعانه نیست. برخی نیز چون افعال مشترکه، تنها با وجود قصد، معنون به این عنوان می‌گردند (نجفی، ۱۴۲۳، ص. ۱۴۰). بر اساس قول دیگر، حکم تحریم، منوط به ذکر جهت است و بر این مبنا که اعانه را به انجام بعضی مقدمات فعل غیر با قصد حصول عمل از جانب او تعریف کنیم؛ صدق اعانه در صورت عدم قصد دارای اشکال است (حسینی، بی تا، ج ۱، ص. ۲۷۴).

فاضل لنکرانی نیز قائل به لزوم قصد بوده و بیان می‌کند: «هر عملی به قصد ترتب ظلم بر آن انجام شود، به نحوی که قصد او بر این مبنا واقع شود، اعانه محسوب می‌شود» (۱۴۲۷، ص. ۱۱۰). تعریف ایشان از اعانه نیز آشکارا بر این ضرورت تأکید دارد چرا که بر اساس آن، مساعدت باید در جهت تحقق اثم باشد. همچنین مواردی وجود دارد که حتی با عدم قصد، اعانه صدق می‌کند و آن در جایی است که عمل ارتكابی صرفاً در جهت ظلم به کار رود.

مرعشی شوشتری عدم علم را مساوی با عدم قصد دانسته و علم را نیز به تنهایی کافی نمی‌داند و معتقد است که اگر معین نسبت به قصد معان عالم نبود، نمی‌توان عملش را به دلیل عدم قصد، جرم به حساب آورد. اگر عالم بوده؛ ولی قصد چنین نتیجه‌ای را از طرف معان نداشته نیز حرمت نخواهد داشت (۱۴۲۷، ج ۲، ص. ۷۵). اگر مبیع مشتمل بر وصفی باشد که بتوان از آن قصد حرام نمود، در صورتی که این قصد واقع شود، تحت عنوان اعانه،

حکم به حرمت بیع داده‌اند. همچنین از این جهت که در بیان تعریف جامع و مانع از قضیه، مبانی بیان می‌شود؛ از تعریف اعانه به «مهیا نمودن مقدمات فعل و آماده ساختن آن‌ها با قصد حصول عمل...» می‌توان ضرورت قصد را برداشت کرد (انصاری، ۱۴۱۰، ج ۲، ص. ۷۳). لذا قصد مشتری در تحقق اعانه دخیل بوده و ثبوت حرمت در حق بایع، دائر مدار قصد مشتری است.

همان‌گونه که بیان شد، برخلاف ظاهر، امام نیز از قائلین به این ضرورت محسوب می‌شود و در اثبات این مدعا، می‌توان به موارد متعددی از تعبیر ایشان استناد کرد و مسائلی از جمله قول به کفایت علم و توسل به عرف را نیز در این جهت به کار برد.

از نظر حقوق دانان نیز وصف مجرمانه پدیده‌ها، عنوانی اعتباری است که قانون‌گذار به آن بخشیده و انتساب این عنوان منوط به وجود شرایطی در مجرم و عمل مجرمانه است و حقوق جزا در صورتی فرد را مستحق مجازات می‌داند که قصد خود مبنی بر نقض قانون را تحقق بخشد (کمال‌الدین، ۱۹۹۱، ص. ۱۵۶). لذا برای اینکه معاون قابل مجازات باشد، باید عملیات را با علم به قصد مرتکب انجام داده و در عمل خود قاصد باشد و دانسته و خواسته در ارتکاب جرم معاونت کند (گلدوزیان، ۱۳۸۵، ص. ۲۲۶). همچنین لازم است که مباشر و معاون دارای قصد واحد باشند (زراعت، ۱۳۸۷، ص. ۳۳۲؛ نوربها، ۱۳۸۵، ص. ۲۱۰) و مقصود از وحدت قصد این نیست که بین ایشان توافق پیشین بر ارتکاب جرم پدید آید بلکه همین اندازه که معاون، مباشر را قاصد بداند و در جهت تحقق این قصد او را یاری رساند، وحدت قصد ایجاد شده است (اردبیلی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۵۱).

۴-۲-۳. ترجیح قول موافق

از دیدگاه نگارنده با توجه به ادله و مستندات موجود، قول مبنی بر ضرورت قصد ترجیح دارد و بر اساس تعبیر و شواهد متعدد، این قول در نزد امام نیز مورد پذیرش است. برای تقدیم این قول می‌توان به موارد متعددی استناد کرد که در ادامه بیان خواهد شد.

۵-۲-۳. ادله ترجیح قول موافق

اول) دلالت آیات

در آیات متعددی به این ضرورت اشاره شده و با تعابیر مختلف، قصد و نیت از اصل عمل مهم‌تر دانسته شده و ملاک قضاوت بندگان در قیامت، نیت و ما فی قلوبهم، عنوان شده (بقره: ۲۸۴) و در صورتی که قصد در استحقاق مجازات مؤثر نباشد، باعث مشقت بر بندگان می‌شود (حج: ۷۸) که با مبانی دین سازگاری ندارد. همچنین بر مبنای آیات، غالب اعمال صادره از انسان در حالات خطا و اشتباه به دلیل فقدان قصد، برای او مسئولیتی نخواهد داشت (احزاب: ۵) و ملاک مسئولیت، عمد و نیت قلبی عنوان شده که ارزش آن به اندازه اصل عمل است.

محقق ثانی در خصوص تمسک به اطلاق آیه ۲ سوره مائده بر حرمت اعانه، از این جهت که نتیجه آن را منع از اکثر معاملات می‌داند، ایراد نموده و امام در پاسخ، تحقق معاونت را منوط به وقوع بیع به همراه قصد عنوان نموده است. از نظر ایشان، مستفاد از آیه این است که تهیه اسباب معصیت برای کسی که بر انجام آن اهتمام دارد، دارای حرمت است و اینکه تهیه به قصد رسیدن فاعل به هدف صورت گیرد یا خیر، تفاوتی ندارد. همچنین در خصوص صورتی که مستند حرمت اعانه را آیه شریفه بدانیم، مسائلی را مطرح کرده که یکی از این موارد، ضرورت یا عدم ضرورت قصد در اعانه است و در پاسخ، بعد از بیان این ضرورت، قائل شده: «ظاهر این است که اعانه شخص بر چیزی عبارت از مساعدت او بر عمل و فاعل آن بوده و این مسئله در صورتی صدق می‌کند که فاعل را در توصل به هدفش مساعدت نماید؛ و این امر متوقف بر قصد یاری‌دهنده است» (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۱۴-۱۹۸).

اگرچه ایشان قول خود را به نحو مطلق بیان نموده؛ اما علم معین به اهتمام معان بر معصیت و در عین حال مساعدت او، دلیل بر قصد محسوب می‌شود. دلیل دیگر بر اینکه عموم آیه فوق نمی‌تواند به عنوان دلیل مورد استناد قرار گیرد، این است که در این فراز از آیه دو نکته قابل تأمل است؛ اول اینکه استعمال لفظ تعاون، ظهور در مصادیقی دارد که شرایطی از جمله وجود قصد در آن محقق باشد. از سوی دیگر، جهت‌گیری اعانه در آیه نیز این‌گونه مشخص گردیده که تعاون باید برای فعلیت یافتن اثم باشد و از این بحث نیز ضرورت علم و قصد در معین برداشت می‌شود.

دوم) دلالت روایات

در روایات متعدد، اعمال صادره بدون قصد، فاقد اعتبار اعلام شده است (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱، صص. ۴۸-۴۷) و اهمیت نیت به حدی است که از عمل بارزش تر دانسته شده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص. ۸۴). برای اثبات ضرورت قصد می‌توان به حدیث رفع نیز استناد کرد که بر اساس آن، مجازات در حالاتی از جمله خطا و اکراه از امت رفع شده چرا که اعمال صادره در این حالات، اصولاً بدون قصد است.

بنابراین می‌توان به احادیث مربوط به ابواب خاص استناد کرد. برای نمونه در ابواب قذف و ارتداد، رفتار صادره در حالت غضب را قابل مؤاخذه نمی‌دانند که با توجه به دلیل حکم؛ یعنی عدم قصد در این حالت، می‌توان این مسئله را در موضوع بحث نیز جاری دانسته و معاونت در حالت عدم قصد را مشمول این حکم دانست. ارتداد نیز در صورتی محقق می‌شود که اعمال صادره همراه با قصد باشد. همچنین عمد در فعل یا قول کفرآمیز، در صورتی که از این رفتارها قصد خروج از دین وجود نداشته باشد در صدق ارتداد کافی ندانسته‌اند. علاوه بر این، از شرایطی که جهت اجرای حدود بیان شده، علم و اختیار است؛ چرا که در صورت فقدان این شرایط، قصد خاطی مورد تردید واقع می‌شود؛ اما در خصوص روایاتی که به طور مطلق و بدون اشاره به قصد بایع، حکم به عدم جواز به‌عنوان اعانه نموده، نکاتی قابل ذکر است: اگرچه مقدمات بعیده، در صورتی معاونت تلقی می‌گردد که با قصد حرام انجام شود لیکن در خصوص مقدمه متصل به نتیجه، با وجود علم، بدیهی است که نسبت به نتیجه نیز قصد وجود دارد. لذا امکان دارد این روایات، ناظر به مواردی باشد که معامله جزء مقدمات قریه محسوب شود که به دلیل بدیهی بودن قصد، نیازی به ذکر آن وجود نداشته است. در خصوص اخبار مانعه نیز اولی آن است که حمل بر کراهت شود؛ بنابراین با توجه به اصولی چون اباحه، حلیت و صحت، قدر متیقن از صدق معاونت، صورتی است که بیع با قصد وصول به هدف خریدار و ذکر آن واقع نشود. اکتفا به ذکر علم نسبت به قصد طرف معامله نیز از این جنبه که علم را مساوی با قصد بدانیم و انجام مقدمه مورد نظر علی‌رغم این آگاهی، به منزله قصد معین در تحقق نیت مباشر تلقی می‌شود. اخبار مجوزه را نیز مقید به حالتی نموده‌اند که بایع قصد حرام ندارد یا علم به قصد نداشته، یا بعد از بیع علم پیدا کند، یا به‌طور کلی بدانند که عمل مشتری تخمیر است؛ ولی در مورد مبیع حاضر علم نداشته باشد.

امام خمینی ذیل صحیحہ ابن اذینہ در خصوص اجارۃ حیوان به کسی که آن را جهت حمل خمر استفاده می کند آورده که احتمال دارد اجاره در این روایت به قصد حمل خمر نباشد یا مؤجر نسبت به نیت مستأجر جاهل باشد (۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۲۱ - ۲۲۰). همچنین ایشان روایات جواز را مخالف کتاب، سنت، اصول مذهب، قداست ساحت معصوم^(ع) و حکم عقل دانسته است؛ بنابراین در خصوص روایت جابر^۱؛ بطلان عقد را در صورتی می داند که اجاره با این قصد واقع شود یا اینکه مراد از روایت، اجارۃ بیت به کسی است که می داند قصد فروش خمر در آن را دارد. لیکن در صورتی که اجاره به نحو صحیح واقع شود؛ ولی مستأجر از عین مستأجره استفاده غیر مشروع نماید، مشمول این حکم نمی شود (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۲۰-۱۸۳).

از سوی دیگر، در خصوص فروش مبیعی که دارای مصرف حرام نیز باشد حرمت بیع به عنوان اعانه را منوط به قصد استعمال در حرام بیان کرده است. در مورد فروش آنچه ممکن است از آن قصد حرام شود نیز از نظر ایشان، قول اقوا بر طبق قواعد، عدم حرمت معامله به این عنوان و صحت معامله است؛ که از این عبارت می توان برداشت نمود که امکان استعمال حرام تا زمانی که قصد صورت نگیرد، موجب حرمت نخواهد بود. ایشان در خصوص روایات مورد استناد قول مخالف، توجیحات متعددی را بیان کرده؛ از جمله در مورد روایت بیع سلاح، قصد بایع را بنا بر شرایط حاکم متفاوت می داند. چراکه موضوع بحث، مطلق آنچه بر آن عنوان سلاح منطبق گردد نیست بلکه چیزی است که فعلاً سلاح حرب محسوب می گردد و این امر به حسب زمان، متفاوت است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۲۷ - ۲۲۶).

سوم) دلالت مفهوم معاونت

با دقت در برخی تعاریف نیز می توان اهمیت این موضوع را برداشت نمود؛ از جمله اینکه معاونت را به مساعدت عالمانه غیر مباشر به مباشر تعریف کرده اند (جعفری، ۱۳۸۰، ص. ۶۶۹) بر اساس ضابطه ذهنی پیشنهاد شده نیز معاون کسی است که قصد کمک به فاعل را

۱. «عن الرجل یؤجر بیته فیباع فیہ الخمر، قال: حرام أجرة».

داشته باشد (زراعت، ۱۳۸۷، ص. ۳۲۸). از دیدگاه امام خمینی نیز معاونت در صورتی بر عمل فرد صدق می‌کند که فاعل را در رسیدن به مقصودش یاری دهد و این امر متوقف بر قصد معین است. همچنین مفهوم عرفی «اعانه»، ایجاد مقدمه گناه است حتی اگر نتیجه در خارج محقق نگردد؛ بنابراین اگر کسی نردبانی به قصد تحقق سرقت به سارق بدهد، عمل او با فرض اینکه مانعی بین سارق و عمل حائل شده و موجب عدم ایجاد نتیجه شود، اعانه محسوب می‌شود. ایشان در پاسخ به اینکه آیا در صدق اعانه، قصد معین بر توصل فاعل به حرام معتبر است یا خیر؛ وجود چنین قصدی را نیز معتبر دانسته است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۱۲-۲۰۷).

چهارم) صدق عرفی

برخی عرف را به‌عنوان ملاک در تعیین لزوم یا عدم لزوم قصد معرفی نموده‌اند. بر این اساس ممکن است عرف حالتی را علی‌رغم عدم قصد، ملحق به قصد نموده و معاونت را محقق بداند؛ مثل اینکه شخصی قلمی را برای کتابت ظلم طلب کند و دیگری اجابت نماید (مقدس اردبیلی، بی‌تا، ص. ۲۹۷). اگرچه در این موارد ممکن است اجابت کننده، فاقد قصد باشد؛ ولی همین که علی‌رغم آگاهی از نیت درخواست کننده، مساعدت نماید، عملش معاونت در تحقق ظلم است (سبزواری، ۱۴۱۳، ج ۱۶، ص. ۷۲).

برخی اشکال نموده‌اند که دائر مدار صدق عرفی دانستن معاونت، فرار از تعیین ضابطه است؛ زیرا عرف در این امور دارای ضوابطی است که به‌ناچار باید استخراج شود و حقیقت این مسئله بعد از ذکر چند مسئله روشن می‌شود: اولاً اعانه از عناوین قصديه است لیکن قصد در مواردی قهراً حاصل می‌شود؛ مثلاً کسی که عصایی در هنگام اراده ظلم، به ظالم بدهد. ثانیاً برای صدق اعانه، مقدمه باید از مقدمات قریبه باشد. ثالثاً در صورت عدم تحقق معان علیه، اعانه بر اثم محقق نمی‌شود. رابعاً اگر درصدد ایجاد مقدمه فعل غیر نباشد؛ ولی از عمل او چیزی حاصل شود که ظالم از آن در جهت ظلم بهره‌مند شود، اعانه محسوب نمی‌شود (مکارم شیرازی، ۱۴۲۶، ج ۳۵، ص. ۱۱۱).

به نظر می‌رسد دلیل حکم عرف به معاونت برخی مصادیق، بدیهی بودن وجود قصد در انجام مقدمات بوده که عرف آن‌ها را ملحق به قصد نموده؛ یا اینکه وجود علم را کافی

می‌داند لیکن نه به دلیل اعتقاد به عدم ضرورت قصد بلکه به این دلیل که علم را مساوی با قصد دانسته است. اینکه قصد را در برخی حالات شرط ندانسته نیز به خاطر روشن بودن مسئله و صدق عرفی است؛ بنابراین عرف در مسئله دادن چاقو به کسی که قصد قتل دارد و در حال تحقق هدف خود باشد، تفکیکی با وجود قصد قائل نیست؛ ولی در صورت جهل به هدف معان، معاونت محقق نخواهد شد. خلاصه اینکه صدق عرفی در مثال مورد بحث، به دلیل عدم تفکیک عرف در مسئله است؛ بنابراین اگر معطی با وجود علم، عذر آورد که اعطا با هدف توصل به ظلم نبوده، از او پذیرفته نمی‌شود. حالتی که حرام در خارج محقق نگردد نیز مشمول اعانه بوده و حکم عرف در این مسئله معتبر است؛ زیرا مفهوم عرفی اعانه، ایجاد مقدمه گناه است، هرچند که نتیجه در خارج محقق نشود؛ بنابراین اگر تحقق نتیجه را در صدق عنوان اعانه معتبر بدانیم، به ناچار باید قائل شد که معتبر در صدق اعانه، ایجاد مقدمه متصل به نتیجه است یا التزام به اینکه وجود سرقت، از قبیل شرط متأخر برای صدق عنوان مورد نظر باشد (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۱۳-۲۱۱).

پنجم) تبادر و صحت سلب

بر اساس تعریف معاونت، باید مباحثی وجود داشته باشد که مساعدت در جهت تحقق قصد او واقع شود؛ بنابراین متبادر از معاونت آن است که معین با آگاهی از قصد مباشر و با هدف عینیت بخشیدن به آن با او مساعدت نماید. بر این اساس اگر گفته شود که زید، عمر را در امری یاری داد، متبادر آن است که مقصود زید، حصول معاونت علیه بوده است. علاوه بر این، در صورتی که شرایط فوق محقق نشده و فردی بدون علم به هدف معان یا قصد محقق نمودن نیت او مساعدت نماید، عرفاً می‌توان معاونت را از او سلب کرد.

ششم) دلالت مصادیق معاونت

در غالب مصادیق معاونت، ابتدائاً قصد در معاون شکل گرفته و او باعث شکل‌گیری سوء نیت در مباشر و در نهایت وقوع جرم می‌شود. لذا قول به عدم ضرورت قصد در معاون، تخصیص یا استثنای اکثر مصادیق را به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین غالب مصادیق معاونت مقتضی وجود قصد قبلی در معاون است و در برخی نیز، همکاری بیانگر نوعی توافق قبلی

مباشر است. از جمله اینکه تهیه وسایل جرم، از ارکان مادی معاونت محسوب شده و طبیعی است که باید همراه با رکن معنوی باشد؛ به عبارت دیگر، معاون باید بداند وسایلی را که تهیه می‌کند، قرار است در ارتکاب جرم صرف شود؛ بنابراین آگاهی از نوع جرم تأثیری در تحقق اصل معاونت ندارد (قیاسی، ساریخانی و خسروشاهی، ۱۳۹۵، ج ۳، ص ۴۹).

هفتم) قول به ضرورت علم

برخی علی‌رغم قول به عدم ضرورت، تعبیراتی آورده‌اند که حاکی از گرایش به دیدگاه مخالف است. از جمله اینکه قائل به کفایت علم گردیده که از این قول، گرایش به عدم ضرورت قصد برداشت شده؛ اما آیا قول به کفایت علم، دلیل بر نفی لزوم قصد است یا اینکه از این جهت است که علم را مساوی با قصد دانسته و ضرورتی برای ذکر مجدد قائل نشده‌اند؟ بدیهی است که در مصادیقی از جمله تحویل سلاح با علم به قصد و اینکه در آن موقعیت، احتمال استفاده جهت آسیب به دیگری بر هر احتمال دیگری غالب است، نمی‌توان اجابت‌کننده را فاقد قصد دانست و عرف نیز در این مواقع، قطعاً حکم به تحقق اعانه دارد و می‌توان وجود علم را به‌عنوان یکی از ضوابط عرف در تشخیص مصادیق معاونت مطرح کرد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۷، صص ۶۹-۴۲).

از منظر امام در مواردی که علم به عدم ترتب حرام بر بیع وجود دارد، نمی‌توان حکم به حرمت نمود؛ زیرا در این موارد یقیناً قصد حرام وجود نخواهد داشت. همچنین ایشان علی‌رغم قول به عدم فرق بین حالت قصد و عدم قصد، برای حکم به حرمت اعانه، وجود علم را شرط دانسته است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص ۱۹۵-۱۶۴). به‌علاوه ایشان قصد را در مواردی شرط ندانسته که علم اجمالی به صرف در جهت ظلم وجود دارد و به این دلیل که شارع با هدف قلع ماده فساد، از اعانه نهی نموده؛ قصد معین در توسل ظالم به مقصود را ضروری ندانسته، به شرطی که نسبت به هدف معان آگاه باشد. به تعبیر دیگر، کسانی که قائل‌اند دلیل نهی از اعانه، قلع ماده فساد است، بر این مسئله توافق دارند که فرقی بین حالت وجود قصد بر توسل ظالم به نتیجه مورد نظر و عدم قصد وی در حالت علم به نیت وجود ندارد و بر این اساس، عرف نیز خصوصیت قصد توسل را ملغی نموده است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص ۲۰۴-۲۰۱). ایشان در موارد متعدد و به‌ویژه در شرح روایات این باب،

وجود علم و قصد را مساوی دانسته و بدون علم، قصد را غیر ممکن می‌داند و با وجود علم، ادعای عدم قصد را نپذیرفته است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۲۱۳) که می‌توان این تعبیر را به منزله ضرورت قصد دانست چرا که ترتب علم بر نتیجه، به معنای رضایت به نتیجه و قصد تحقق آن است.

هشتم) مجازات تجری

در تأیید اهمیت قصد می‌توان به استحقاق عقاب فرد به عنوان متجری در صورت عدم وقوع جرم اشاره کرد؛ زیرا با عدم تحقق نتیجه، دلیلی جز قصد مباشر برای استحقاق مجازات وجود ندارد. این مسئله حاکی از آن است که اهمیت قصد به میزانی است که حتی عدم وقوع نتیجه، موجب رهایی کامل از عقوبت نبوده و نمی‌توان از عدم این رکن اساسی به سادگی عبور کرد. امام نیز در صورت عدم وقوع حرام، به تجری و ضرورت عقاب به جهت قصد مخالفت با امر شارع قائل شده؛ نه اینکه آن را مصداق معاونت بداند چرا که صدق اعانه را متوقف بر تحقق اثم عنوان کرده است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۲۱۱).

نهم) ارتباط مباشرت و معاونت و ضرورت وحدت قصد

نظریه غالب در این مسئله تبعی بودن معاونت است که بر اساس آن، معاون در موضوع علم و قصد، تابع مباشر است. طبق این دیدگاه، عنوان معاون از مباشر به عاریه گرفته شده و اعمال او باید در جهت مساعدت به مباشر انجام شود و در غالب موارد همکاری معاون با مباشر، تنها یک جرم واقع شده و عمل معاون در جهت تحقق جرم اصلی بوده و به تبع مباشر، او نیز مجرم تلقی می‌شود (مرعشی شوشتری، ۱۴۲۷، ج ۲، ص. ۶۹؛ نراقی، ۱۴۱۷، ص. ۷۵). با این وصف، یکی از شرایط معاونت، مطابقت قصد او با مباشر بوده (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۲، صص. ۱۶-۳) و این شرط را می‌توان از تعابیر امام برداشت کرد؛ از جمله اینکه از نظر ایشان اعانه در صورتی صادق است که معین، فرد را در جهت توصل به هدفش یاری دهد. همچنین ایشان شرایط متعددی را در خصوص تحقق عنوان اعانه مورد بررسی قرار داده که می‌توان این ضرورت را از آن برداشت کرد؛ از جمله قصد معین نسبت به توصل معان به اثم، قصد معان بر انجام حرام، علم معین به ترتب حرام بر عمل و... (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، صص. ۲۱۳-۲۱۰)؛ بنابراین

با فرض عدم قصد در یک طرف، فرض وحدت قصد منتفی خواهد بود. مثلاً برای صدق اعانه در قتل، معاون باید با علم به جرم بودن قتل، قصد معان و محقون‌الدم بودن فرد، آلت قتاله را در اختیار فرد قرار داده و قصد او باید وقوع نتیجه‌ای باشد که مباشر اراده کرده است. لذا رابطه بین این دو نهاد و لزوم وحدت قصد بین ایشان را با در نظر گرفتن ضرورت قصد در مباشر، می‌توان به‌عنوان دلیلی برای اثبات این ضرورت قلمداد کرد.

دهم) ضرورت کامل بودن ارکان معاونت به‌عنوان نهادی جرم‌انگاری شده

معاونت نیز به‌عنوان نهادی جرم‌انگاری شده، از قاعده لزوم تحقق ارکان جرم مستثنا نبوده و مهم‌ترین عنصر، عنصر روانی است که بدون آن، جرم محقق نخواهد شد. قصد جرم، بیانگر سوءنیت فرد است که به خاطر آن مجازات می‌شود و در صورت عدم احراز سوءنیت، مجازات قابل اعمال نیست. عنصر مادی باید مظهر اراده افراد باشد و جرائم، عناوینی اعتباری بوده که در حالت عادی ممکن است بسیاری از این رفتارها جرم محسوب نشود (قیاسی، ساریخانی و خسروشاهی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۵)؛ بنابراین ملاک و میزانی که باعث صدق این عناوین اعتباری می‌شود، قصد و سوءنیت است. با دقت نظر در تعابیر فقها نیز می‌توان به اهمیت این مسئله در نگاه ایشان پی برد چرا که در حقوق اسلام نیز از معین به‌عنوان فردی تأثیرگذار در تحقق اثم نام برده شده که مستحق مجازات است؛ بنابراین لازم است که جهت استحقاق مجازات، ارکان عمل او نیز کاملاً محقق شده و فعل را با علم و قصد نسبت به نتیجه واقع سازد.

نتیجه‌گیری

علماء بر ضرورت وجود قصد در تحقق عنوان مباشرت اجماع دارند و پذیرش این امر، به دلالت فحوی، ظهور در پذیرش وجود قصد در تحقق عنوان معاونت خواهد داشت؛ زیرا معاونت در مرتبه بعدی و ضعیف‌تر از مباشرت قرار داشته و عنوانی تبعی است. علاوه بر ظهور قیاس اولویت؛ دلیل عقلی، تبادر و صحت سلب، قول فقها و لغویون در تعریف واژه معاونت، دلالت عرفی و مسئله تجری نیز بر ترجیح قول موافق (ضرورت قصد) دلالت دارند. از سوی دیگر، رابطه تبعی و عاریه‌ای موجود بین دو نهاد مباشرت و معاونت و همچنین

ضرورت وحدت قصد میان آن‌ها، گواه محکمی بر ضرورت وجود قصد در عنوان معاونت به شمار می‌آید. آیات قرآن از جمله آیه ۵ سوره احزاب، آیه ۹۳ سوره نساء و همچنین آیه ۲۸۴ سوره بقره و اخبار متعدد از جمله خبر ابی صلت از امام رضا (ع)، خبر ابی عروه و ابن عطیه از ابی عبدالله (ع)، خبر ابن اسحاق، ابی ذر و زید بن علی از پیامبر (ص) و حدیث رفع نیز بر ضرورت وجود قصد و نیت تأکید داشته و آن را به عنوان عنصر اساسی در انتساب عنوان و استحقاق مجازات بیان کرده و فقدان قصد را موجب معافیت از عقاب به شمار می‌آورند. در غالب مصادیق معاونت نظیر تهدید، تطمیع، دسیسه و فریب و سوء استفاده از قدرت نیز، قصد در معاون مفروض است و او مباشر را بر انجام عمل و تحقق قصد و نیت خود تحریک می‌کند. از فتوای فقها بر ضرورت علم معاون به قصد و نیت مباشر نیز می‌توان به وجود قهری قصد پی برد چراکه علم مساوی با قصد دانسته شده و دلیل آن، اهمیت اقدام آگاهانه است. استحقاق عقاب متجری به دلیل سوء نیت نیز حاکی از اهمیت قصد است اگرچه به واسطه فعل او، نتیجه حرام تحقق نیابد. فارغ از ادله فوق، تصور معاونت به عنوان یک نهاد جرم‌انگاری شده مستقل ایجاب می‌کند که برای استحقاق مجازات معاون، ارکان جرم در خصوص وی نیز تحقق یابد. غالب ادله و استدلال‌های فوق در نظرات امام نیز مشهود بوده و به استناد آن‌ها، برخلاف ظاهر دیدگاه ایشان، گرایش به این ضرورت ترجیح دارد.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی: مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان: تمام نویسندگان در آماده‌سازی مقاله مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع: بنا بر اظهار نویسندگان در این مقاله هیچ گونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی‌رایت: طبق تعهد نویسندگان حق کپی‌رایت رعایت شده است.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مكرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. بیروت: دارالفکر.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۸۵). حقوق جزای عمومی. تهران: انتشارات میزان.
- انصاری، مرتضی (۱۴۱۰ ق). کتاب المکاسب (المحشی). قم: مؤسسه مطبوعاتی دارالکتاب.

- امام خمینی، سید روح الله (۱۴۱۵ ق). المكاسب المحرمه. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امام خمینی، سید روح الله (۱۳۷۹). تحریر الوسيلة. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول.
- بحرانی، یوسف (۱۴۰۵). الحدائق الناضرة. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- جعفری، محمدجعفر (۱۳۸۰). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، چاپ اول.
- حسینی، محمد (بی تا). إيصال الطالب إلى المكاسب. تهران: منشورات اعلمی.
- حسینی، سید میر عبدالفتاح بن علی (۱۴۱۷ ق). العناوين الفقهية. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- خویی، ابوالقاسم (بی تا). مصباح الفقاهة. بی جا.
- زراعت، عباس (۱۳۸۷). شرح قانون مجازات اسلامی. تهران: انتشارات ققنوس.
- سبحانی، جعفر (۱۴۲۴ ق). المواهب. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سبزواری، عبدالاعلی (۱۴۱۳ ق). مهذب الأحكام. قم: مؤسسه المنار.
- سبزواری، محمدباقر (۱۴۲۳ ق). کفایة الأحكام. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- سعدی، ابوجیب (۱۴۰۸ ق). القاموس الفقهي لغة و اصطلاحاً. دمشق: دارالفکر.
- شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۴۰۹ ق). من لایحضره الفقیه. تهران: نشر صدوق.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷ ق). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المكتبة المرتضوية.
- طاهری، حبیب الله (۱۳۷۵). حقوق مدنی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبایی، علی (بی تا). ریاض المسائل. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- عبدالرحمان، محمود (بی تا). معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهية. بی جا.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۲ ق). منتهی المطلب فی تحقیق المذهب. مشهد: مجمع البحوث الإسلامیه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ ق). تذکرة الفقهاء. قم: مؤسسه آل البيت (ع).

- فاضل لنکرانی، محمد (۱۴۲۷ ق). تفصیل الشریعة فی شرح تحریر الوسیلة. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار^(ع).
- قرشی، علی اکبر (۱۴۱۲ ق). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- قیاسی، جلال الدین؛ ساریخانی، عادل و خسروشاهی، رضا (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی حقوق جزای عمومی (اسلام و حقوق موضوعه). قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- کمال الدین، محمد (۱۹۹۱). المسئولية الجنائية. بیروت: المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزیع.
- کلینی، محمد (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۸۵). بایسته‌های حقوق جزای عمومی. تهران: نشر میزان.
- محقق داماد، مصطفی (۱۴۰۶ ق). قواعد فقه. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- مرادی، حسن (۱۳۷۳). شرکت و معاونت در جرم. تهران: نشر میزان.
- مرتضی زبیدی، محمد بن محمد (۱۴۱۴ ق). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دارالفکر.
- مرعشی شوشتری، محمدحسن (۱۴۲۷ ق). دیدگاه‌های نو در حقوق. تهران: نشر میزان.
- مقدس اردبیلی، احمد (۱۴۰۳ ق). مجمع الفائدة و البرهان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مقدس اردبیلی، احمد (بی تا). زبدة الیابان فی أحكام القرآن. تهران: المكتبة الجعفریة لإحياء آثار الجعفریة.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۶ ق). أنوار الفقاهة. قم: انتشارات مدرسه امام علی^(ع).
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۷ ق). دائرة المعارف فقه مقارن. قم: انتشارات مدرسه امام علی^(ع).
- موسوی بجنوردی، محمد (۱۳۸۲). معاونت در جرم. پژوهشنامه متین، ۵ (۱۸)، ۳-۱۶.
[dor:20.1001.1.24236462.1382.5.18.1.3](https://doi.org/10.1001.1.24236462.1382.5.18.1.3)
- موسوی بجنوردی، محمد (۱۳۸۷). مسئولیت کیفری کودک با رویکردی بر نظر امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۰ (۴۰)، ۴۲-۶۹.
[dor: 20.1001.1.24236462.1387.10.40.3.4](https://doi.org/10.1001.1.24236462.1387.10.40.3.4)
- میر سعیدی، منصور (۱۳۸۳). مسئولیت کیفری: قلمرو و ارکان. تهران: نشر میزان.

- نجفی، محمدحسن (۱۴۲۲ ق). أنوار الفقاهة. نجف: مؤسسه کاشف الغطا.
- نجفی، مهدی (۱۴۲۳ ق). أحكام المتاجر المحرمة. نجف: مؤسسه کاشف الغطا.
- نراقی، احمد (۱۴۱۷ ق). عوائد الأيام. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- نوریها، رضا (۱۳۸۵). زمینه حقوق جزای عمومی. تهران: گنج دانش.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. بیروت: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.

- Abdul Rahman, M. (n.d.). *Dictionary of jurisprudential terms and Words* [In Arabic]
- Allāma Hilli, H. (1993). *Tadhkirat al-Foqaha*. Qom: Al-Al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1991). *Muntahi al-Matlab fi Tahqiq al-Madhab*. Mashhad: Majma al-Buhuth al-Islamiyyah, 1st edition. [In Arabic]
- Ansari, M. (1989). *Gains (Al-Makasib)*. Al-mohasha. Qom: Dar al-ketab. [In Arabic]
- Ardebili, M.A (2006). *General criminal law*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Bahrani, Y. (1984). *Al-hadaegh al-nazerah*. Qom: Islamic publications. [In Arabic]
- Goldouzian, I. (2006). *Requirements of general criminal law*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Hosseini, M. (n.d.). *Eisal al-taleb ela al-makasib*. Tehran: Alamy Publications. [In Arabic]
- Hosseini, S.M. A. (1996). *Al-Anawin al-Fiqhiyyah*. Qom: Islamic Publications Office of the Qom Seminary Society of Teachers. [In Arabic]
- Hurr Amili, M. (1989). *Tafsil vasail Al-Shia Ela Tahsil Masail Al-Sharia*. Qom: Al-Al-Bayt Institute, first edition. [In Arabic]
- Ibn Manzur, M. (1993). *Lisan al-Arab*. Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Jafari, M.J. (2001). *Legal terminology*. Tehran: Ganje danesh. [In Persian]

- Kamal al-Din, M. (1991). *Criminal liability*. Beirut: University Institution for Studies, Publishing and Distribution. [In Arabic]
- Khomeini, S.R. (2000). *Tahrir al- Wasila*. Tehran: Institute for Compilation and publication of Imam Khomeini's works. [In Arabic]
- Khomeini, S.R. (1994). *Al- Makasib Al- Muharrama*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Arabic]
- Khoei, A. (n.d.). *Misbah al- Fiqahah*. [In Arabic]
- Koleini, M. (2008). *Kafi*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Arabic]
- Fazil Lankarani, M. (2001). *Tafsil al- Sharia fi Sharh Tahrir al- Wasila*. Qom: The jurisprudential center of the pure Imams. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (2011). *Anwar al- Faqaha*. Qom: Publications of Imam Ali School. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (2012). *Encyclopedia of Comparative Jurisprudence*. Qom: Publications of Imam Ali School. [In Persian]
- Marashi Shushtari, M.H. (2006). *New perspectives in law*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Mirsaedi, M. (2004). *Criminal liability: Territory and pillars*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Mohagheg Damad, M. (1985). *The rules of jurisprudence*. Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. [In Persian]
- Moradi, H. (1994). *Participation and aiding in the crime*. Tehran: Mizan. [In Persian]
- Morteza Zubaydi, M. (1995). *Taj Al- Arous men Javahir Al- Qamous*. Beirut. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Muoghaddas Ardabili, A. (1983). *Majmae ol- fayidah w al burhan fi sharh irshad al adhhan*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Muoghaddas Ardabili, A. (n.d.). *Zobdat al- bayan fi Ahkam al- quran*. Tehran: Al-maktabat al-jafariah. [In Arabic]
- Moosavi Bojnourdi, S. M. (2003). Partnership in Crime. *Matin Research*

Journal, 5(18), 3-16. doi: 20.1001.1.24236462.1382.5.18.1.3.

- Moosavi Bojnourdi, S. M. & Firozabadi, N. (2008). Penal Responsibility of the Minors with Emphasis on Imam Khomeini's Viewpoints. *Matin Research Journal*, 10(40), 49-62. doi: 20.1001.1.24236462.1387.10.40.3.4.
- Najafi, H. (2001). *Anvar al-Fiqaha*. Najaf: Kashif Al-Ghata Institute. [In Arabic]
- Najafi, M. (2002). *Ahkam al-Matajer al-moharrama*. Najaf: Kashif Al-Ghata Institute. [In Arabic]
- Naraghi, A. (1996). *Avaed al-Ayyam*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Nourbaha, R. (2006). *Ground of General criminal law*. Tehran: Ganje Danesh. [In Persian]
- Nuri, H. (1987). *Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il*. Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Qiyasi, J; Sarikhani, A. & Khosrowshahi, R. (2015). *Comparative study of general criminal law (Islam and Positive law)*. Qom: Research Center and University. [In Persian]
- Qureshi, A. A. (1991). *Quran dictionary*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian]
- Saadi, A. (1987). *The jurisprudential dictionary of language and terminology*. Dameshgh: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Sabzevari, A. (1992). *Mohazzab al-Ahkam*. Qom: Al-Manar. [In Arabic]
- Sabzevari, M. B. (2002). *Kifayat al ahkam*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Shaykh Saduq, M. (1988). *Man la yahduruh al-Faqih*. Tehran: Sadouq Publishing. [In Arabic]
- Sobhani, J. (2003). *Al-Mavahib*. Qom: Imam Sadiq Institute. [In Arabic]
- Tabatabaei, A. (n.d.). *Reyaz al-Masael fi Tahqiq al-Ahkam be al-Dalail*. Qom: Al-Bayt. [In Arabic]

- Taheri, H. (1997). *Civil Rights*. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- Tousei, M. (1967). *Al-Mabsut fi fiqh al-Imamiyah*. Tehran: Al-Maktab al-Mortazawieh. [In Arabic]
- Zeraat, A. (2008). *Description of the Islamic Penal Code*. Tehran: Qoqnous. [In Persian]

